خرۆچۆف و ئەدەب و ئەدیبانی روسیا.. د. ضیاء نافیع.. لە عەرەبییەوە: ئەردەڵان عەبدوڵڵا

نیکیتا خرۆچۆف (لە ساڵی 1894 لەدایك بووە، لە ساڵی 1971 کۆچی دوایی کردووە) سێهەمین رابەری یەکێتیی سۆڤیەت بوو لە پاش لینین (لە شۆڕشی ئۆکتۆبەری1917 ەوە تاوەکو 1924 حوکمی یەکێتی سۆڤیەتی کردووە) دواتر ستالین هاتە گۆڕەپانەکەوە، لە ساڵی 1924 ەوە تاوەکو ساڵی 1953 حوکمی یەکێتی سۆڤیەتی کرد. گەرچی خرۆچۆف تەنها لە ساڵی 1954 تا 1964 حوکمی سۆڤیەتی کرد. بەڵام هیچ شوێنێکی لەناو دڵی گەلانی یەکێتی سۆڤیەتدا داگیرنەکرد. بەلایەنی کەمەوە لە رووی شکۆییەوە بۆ نموونە هیچ پەیکەرێك یان شەقامێك، دەزگایەك بە ناویەوە نەکراوە، ئەمەش لە چاو ستالین و لینیندا، دیاردەیەکی نامۆیە بە یەکێتی سۆڤێتی پێشوو، چونکە ئەو دوانەی تر لە زۆر شوێندا ناویان دیارە.

کاریگەرییان لەسەر ئەدەبی روسی هەبووە

هەرچەندە ناوی خرۆچۆف بە کۆمەڵێك گۆڕانکاری ریشەییەوە بەستراوەتەوە، کە رۆڵیان لە کاروانی مێژوویی یەکێتی سۆڤیەت و جیهانیشدا هەبووە، چونکە یەکێتی سۆڤیەت زلهێزێکی جیهانی بووە، تەنانەت هەندێك لە کارەکانی خرۆچۆف رۆڵیان لە داهاتووی ئەم زلهێزە جیهانییە کردووە. بەدڵنیاییەوە هەموو ئەو سەرکردە سیاسییانەی سۆڤیەت کە پێشتر باسم کردن، رۆڵ و جێ پەنچەیان بەسەر کاروانی ئەدەبی روسیی و چارەنووسی ئەدیبانی سۆڤیەتییەوە دیاربووە، بەتایبەتی لەسەروەختی حوکمڕانیاندا، کە باوەڕیان بە فەلسەفەی تاك حزبی هەبووە.

لەبارەی لینین و ستالینەوە، خوێنەری عەرەبی کەم تا زۆر زانیاریان لە بارەیانەوە هەیە، هەر لێکۆڵەوەر و مێژوونووسێکیش بەپێی تێڕوانینی خۆی هەڵوێستی ئەم دوو سەرکردەیەی باس کردووە لە بارەی ئەدەبی روسییەوە هەیە، تاوەکو ئەمڕۆش نووسەرە عەرەبەکان لەم بارەیەوە کتێب و لێکۆڵینەوە دەنووسن. بەداخەوە هەموو ئەوانەشی لەم بارەیەوە نووسیویانە زیاتر تێگەیشتنی سیاسیی و فیکری خۆیان بەسەریاندا زاڵبووە، تاوەکو پشت بەستن بە بابەتی بوون و ئەکادیمی بوون.(ئەمەش ئامانجی ئێمە نییە لەم وتارەدا).

خرۆچۆف و ئەدەبی روسی

بابێینەوە سەر جێ پەنچەی خرۆچۆف بەسەر ئەدەبی رووسییەوە، هەرچەندە تاوەکو ئەمڕۆش ئەمە دیارنییە، لەکاتێکدا ئەو ماوەیەی ئەو بە"توانەوەی سەهۆڵبەندان" ناسراوە، کە قۆناغێکی گرنگ و پڕ بایەخی ئەدەبی روسیش بووە. ئەمەش ئامانجی ئێمەیە دەمانەوێت بە کورتی باسی بکەین و ئاماژە بە ئەدیبە ناسراوەکانی ئەو قۆناغە بدەین و هەڵوێستی خرۆچۆفیش لەبارەیانەوە دەربخەین.

پێش هەموو شتێك دەبێت ئەوە بڵێم خرۆچۆڤ لە چاو لینین و ستالیندا، زۆر لە کەشی رۆشنبیریی و ئەدەبییەوە دوور بوو، هێندە دوور بوو بە جۆرێك پڕۆفیسۆر کۆرمیلۆف " مامۆستای مێژووی رەخنەی ئەدەبی روسی لە سەدەی 20 و 21 لە زانکۆی مۆسکۆ " ساڵی 2018 لێکۆڵینەوەیەکی لە گۆڤاری " زنامیا نووسی " ئەم گۆڤارەش گۆڤارێکی مانگانەیە یەکەم ژمارەی لە ساڵی 1931 دەرچووە و تاوەکو ئەمڕۆش بەردەوامە." لێکۆڵینەوەکە بەناونیشانی" نیکیتا خرۆچۆڤ وەکو رەخنەگرێکی ئەدەبی."

لە سەرەتای لێکۆڵینەوەکەیەدا ئاماژەی بەوە کردووە کە خرۆچۆف لە هەموو سەرانی تری یەکێتی سۆڤیەت نەخوێندەوارتر بووە، تەنها قۆناغی سەرەتایی خوێندووە. هەندێك کەسیش ئەم مەسەلەیە بەشتێکی گرنگ دانانێن، چونکە لە زۆر حاڵەتەدا ئەم مەسەلەیە کاریگەری نەبووە بەسەر مێژووی رابەرە سیاسییەکانی و کاروانی خەباتیانەوە، بەڵام هەندێکیتر ئەمە بەلایانەوە گرنگە و ئاماژە بە هەندێك رووداوی تایبەت لە مێژووی ژیانی خرۆچۆف دەکەن، بۆ نموونە رووداوی بەکارهێنانی پێڵاوەکەی لە کۆبوونەوەی رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان، ئەمەش رووداوێکی گرنگە لە جیهاندا دەنگی دایەوە، تەنانەت خەریك بوو لەسەر ئەم رووداوە لە دەسەڵات دەربکرێت. هەروەها ئاماژەش بە وتەیەکی خرۆچۆف دەکەن کە جارێکیان بە وێنەکێش و پەیکەرتاشی ناسراوی سۆڤیەتی نیزفیتنی وتووە، کاتێك سەیری تابلۆکەی کرد، بەبەرچاوی خەڵکییەوە، کە زۆرێك لە دەزگای میدیاکان بەشداربوون، کاتێك خرۆچۆف پێی دەڵێت: ئەمە چییە دروستت کردووە؟ ئەمە کەرە کێویش دەتوانێت ئەم جۆرە تابلۆیانە بکێشێت!. ئەم خەڵکانە پێیانوایە ئەمە و هەموو رووداوەکانی تریش، گوزارشت لە رەنگدانەوەی ئاستی خراپی رۆشنبیریی و نەخوێندەواری خرۆچۆف دەکەن، کە پێی ناسراو بوو.

رووداوی گەورە کە وابەستەیە بە کاروانی ئەدەبی روسییەوە لە سایەی ساڵانی حوکمی خرۆچۆفدا پەیوەستە بەچەند ناوێکی دیاری ئەدەبی روسییەوە، ناسراوترینیان پاسترناك و سولجینیستنە. هەرچەندە پەیوەندی خرۆچۆڤ بەم دوو کەسایەتییەوە، بۆ هەریەکەیان وتارێکی

پێویستە، هەربۆیە ئێمە لێرەدا تەنها چەند سەرەقەڵەمێك دەنووسین.

رازی نەبووە پاسترناك خەڵاتەکە وەربگرێ

ئەوەی ئاشکرایە ساڵی 1958 بۆریس پاسترناك خەڵاتی نۆبڵی بۆ ئەدەب پێ بەخشرا، ئەوەی دیاریشە حکومەتی سۆڤیەت ئەو کاتە کە خرۆچۆف سەرۆکی بوو، رازی نەبوو پاسترناك ئەو خەڵاتە وەربگرێت، چونکە پێیانوابوو ئەم کارە، کارێکی دوژمنکارانەیە دژ بە دەوڵەتی یەکێتی سۆڤیەت، هەرئەمەش وایکرد پاسترناك ناچاربکرێت خەڵاتەکە رەت بکاتەوە و وەرینەگرێت. خرۆچۆف لەو کاتەدا هیچ قسەی نەکرد، بەڵام دواتر لە بیرەوەرییەکانیدا دەنووسێت، من ئەو کاتە رۆمانەکەی باسترناکم نەخوێندبۆوە، بەڵام دواتر خوێندمەوە، پێموایە کارێکی خراپ نەبووە.

سۆلجینیستن بەختی هەبوو

ئەلکیساندەر سۆلجینیتسن لە زیندان ئازاد کرا، ئەمەش دوای ئەوەی خرۆچۆف هەڵمەتی دژایەتی ستالینی راگەیاند و دژی حوکمی دیکتاتۆری ستالین وەستایەوە، کاتێك لە زیندان ئازاد دەکرێت، نۆڤێلێتەکەی "رۆژێك لە ژیانی ئیڤان دینیسیفیچ" دەنێرێت بۆ گۆڤاری " نوڤی میر" نۆڤێلێتەکەش باسی ژیانی زیندانیان دەکات لە زیندانەکانی سۆڤیەت لەکاتی حوکمرانی ستالیندا. سەرنووسەری گۆڤارەکە ناوێرێت بڵاویبکاتەوە، بۆیە سەرەتا دەینێرێت بۆ خرۆچۆڤ، ئەویش سەیر دەکات ئەم نۆڤێلێتە شتێکی باش و گونجاوە و لەگەڵ ئەو هەڵمەتەدا دێتەوە کە دژی ستالین رایگەیاندووە، بۆیە بەشێوەیەکی شەخسی رازی دەبێت و نامەش دەنرێت بۆ سەرنووسەرەکە کە بۆی بڵاوبکەنەوە، ئەمەش هەنگاوی یەکەم دەبێت لە ناسراوبوونی سۆلجینیتسن لە جیهان و دواتریش خەڵاتی نۆبڵ وەردەگرێت.
لێکۆڵینەوە لە هەڵوێستی خرۆچۆڤ لە ئەدەب و ئەدیبە روسییەکان، دەتوانێت هاوکارییمان بکات بۆ بینینی ئەو دیمەنە واقعیی و هەقیقی و دیارەی کاروانی دەوڵەتی تاك حزبی، بەدەر لەوەی کە کام سیستم حکومی دەوڵەت دەکات، هەروەها ئەوەشمان بۆ دەردەخات تا چەندە تاکە شەخسێك حوکمی وڵات دەکات، کاریگەری گەورەی بەسەر تەواوی ژیانی ئەو گەلانەوە هەیە کە حوکمیان دەکەن و داهاتوو چارەنووسیان دیاری دەکات.
ئامانجی سەرەکی ئێمەش لەباس کردنی ئەم لێکۆڵینەوە و وتارانە ئەوەیە گەلانی تر ئاگاداری هەقیقەتی رووداوەکانی یەکێتی سۆڤیەت بن و سوودیش لەو ئەزموونانە وەربگرن.

سەرچاوە: رۆژنامەی المدی

بەراز لە نێوان ئەفسانەو ڕاستیدا!.. نووسینی: حەسەن حەریری.. ئامادەکردنی: حەسەن ڕازانی

لە نێو شارستانییەتەکانی کۆن و هەروەها لە نێو ئایینەکانی جولەکەو ئیسلامیشدا چەندین چیرۆک و داستان بە دەوری بەرازدا هەن و دێن و دەچن و ودەگوترێن ، کە هەردووکیان واتە جولەکەو موسڵمانیش بەرازیان حەرام کردووە بە بێ ئەوەی هیچ هۆیەکی لۆژیکی یان زانستی بخەنەڕوو!

ئەوچیرۆک و گوتانەی کە بەرێژایی مێژوو دەربارەی ئەو ئاژەڵە بەستەزمانە دەگوترێن تەنانەت ئەوەندەش بەرز نین کە بگەنە ئاستی ئەفسانەش!

لە پێش دەرکەوتنی ئایینەکانیش، هەندێک چیرۆک و ئەفسانە دەربارەی بەرازو خەراپیی بەراز لەگۆڕێدابوون. بۆ نموونە لە شارشتانییەتی میسری کۆندا، ئەفسانەیەک هەیە کە دەڵێت: خوداوەند سێت، کە خوای خەراپەیە، لە بەرگی بەرازێکی ڕەشدا دەردەکەوێت وهێرش دەکاتە سەر (حۆرس)ی کوڕی خوداوەند ئۆزیریس!

بەڵام سەرباری ئەوەش میسرییەکان، لەبەر سوودە زۆرەکەی، گرنگیی زۆریان بە بەرازداوە! لەو نێوەشدا کۆمەڵێک لە خەڵکی تایبەت هەبوون کە گرنگییان بە بەراز داوەو بەخێویان کردووەو بەرازیان ڕاگرتووە و ئەوانە وەک بەرازەوان لە نێو کۆمەڵگادا ناسراون. ئەو بەرازەوانانە وەک کۆمەڵێک لە خەڵکی سووک و ئاست نزم بینراون و کۆمەڵگا تێکەڵاویان نەبووەو تەنانەت بە ژن و ژنخوازیش تەنها لەنێوخۆیاندا ئەنجامیان داوەو دەرەوەی خۆیان لە گەڵی نەکردوون!

لە ڕووی سودەکانی بەرازەوە لەو زەمانەی ئەوکاتەدا، بەرازیان بەکاردەهێنا بۆ دۆزینەوەی ئاو لە بیابانەکانداو بە دوا بەراز دەکەوتن و بەهۆی بەرازەوە ئاویان دەدۆزیەوەو هەروەها بەرازیان بۆ چارەسەری هەندێک نەخۆشی بەکاردەهێنا.

هەروەها بەراز لە ئەفسانەکانی کەنعانیدا هێمای خەراپەکاریی بووەو هەمان چیرۆک و ئەفسانەش کە تەنها ناوی ستەملێکراو گۆڕاوە بە هۆی

بەرازەوە، کە دەڵێت بەراز هەرشی کردۆتە سەر خوداوەند ئەدۆن کە ئەو خۆی بەعلی وڵاتی شام و بیبلۆس لە فینیقیا بووە. ئەدۆنیس.کێ هەیە چیرۆکی ئەدۆنیس و عەشتاری نەبیستبێ؟
لەوبارەوە لیستێکی درێژهەیە دەربارەی خەراپیەکانی ئەو زیندەوەرە دەگوترێت کە گوایە بەراز زیندەوەرێکی خەراپە. بەڵام لێکۆڵینەوەکان کە لەسەر ئەو گیاندارە ئەنجامدراوون دەیسەلمێنن کە بەراز بە بەراورد بە گیاندارەکانی تر لە هەموویان بەسوود ترە بۆ مرۆڤایەتی و بۆ ژینگەش! یەکەمین گیاندار کە لە بواری پزیشکیدا سوودی لێوەرگیرابێت بریئتیە لە بەراز کە شانەکانی سوودیان لێوەرگیراوە لە بواری پزیشکیدا! کە دەرکەوتووە شانەکانی بەراز لە ٪۷۰ی نزیکە لە هی مرۆڤەوە، هەروەها ترشەناوکیکەی واتە DNA ی ٪۹۸ نزیکە لە هی مرۆڤەوە، ئەنسۆلین لە بەراز درووست دەکرێت کە باشترین جۆرەکانی ئەنسۆلینە! هەروەها کالستۆنین کە بۆ پووکانەوەی ئێسقان بەکاردێت لە بەراز درووست دەکرێت.
ئەمڕۆش چەندین تاقیکردنەوە ئەنجام دراوون بۆ چاندنی دڵی بەراز لە مرۆڤدا کە ئەو تاقیکردنەوەیە لە مەیموونەدا ئەنجام دراوە. لە سەر مرۆڤیش ئەنجام دراوەو سەرکەوتووبووەو دوو مانگ ژیاوە، ئەو مرۆڤە دوای دوو مانگ مردووە چونکە لەشی مرۆڤەکە ڕەتی کردۆتەوە چونکە نەیتوانیوە کۆنتڕۆڵی جینی ڕەتکردنەوە بکات. بەڵام ئێستا توانراوە ئەو کێشەیە چارەسەر بکرێت بە دەستکاریکردنی دڵی بەرازەکە ئەویش بەوەی کە بتوانێت کۆنتڕۆڵی جینی ڕەتکەرەوە بکات لە لەشی مرۆڤەکەدا.

جا ئەگەر هاتوو ئەو تاقیکردنەوانە سەرکەوتنیان بە تەواوی بەدەست هێنا دەبێ چەند کەس سوودمەند ببن لەو ڕووەوە؟ هەر بە ڕاستی ماوەیەک لەمەو بەر نەشتەرگەرییەک بۆ کەسیکی تەمەن ۵۸ ساڵ کرا و ئێستاش کەسانیکی زۆر چاوەڕێن ئەگەر کەسێک هەبێ ببەخشێت! بۆیە ئەوەی کە دەگوترێ و پڕوپاگەندەی ئەوە بڵاو دەکرێتەوە کە گوایە بەراز میکڕۆبێکی زیانبەخشی تێدایە کە نە بەئاگر دەسووتێ و نە بە سەرماش لەناو دەچێت هیچ نییە بێجگە لە درۆ و چەواشەکاری و دەیانەوێت بەو درۆو بوختانانە کاریگەری خەراپ لەسەر زانستی تەندرووستی دابنێن. سەرەتا بەوە دەستیان پێکرد کە گۆشتی بەراز کرمی شریتی تێدایە ئنجا گوتیان کرمی تینیای تێدایە کە ئەوەی ڕاستی بێت ئەو کرمە لە گۆشتی گادا هەیە نەک لە هی بەرازدا.

جولەکەو موسڵمانەکان گۆشتی بەرازیان حەرام کردووە بێ بە ئەوەی هۆیەکانی ئەو حەرام کردنە لە ڕووی زانستی و تەندرووستییەوە بخەنە

ڕوو! دەڵێن چونکە بەرازپیسایی و پاش□□ د□خوا، ئێمەش دەڵێین دیقەت بدەن و ببینن بۆتان دەردەکەوێت کە نەک هەر بەراز بەڵک و زۆر لە ئاژەڵ و پەلەوەرو گیانداری تر هەن کە پیسایی و پاش□□ و زبڵ و خاشاک دەخۆن و گۆشتیشیان حەرام نەکراوەو هەم جولەکەو هەم موس□لمانیش دەیخۆن! بۆ نموونە هەر تەماشا گا و گۆل و مەڕو ماڵاتی تر و بزن و مریشک و هەندێک پەلەوەری تریش بکەن کە دەبینن زۆر شت دەخۆن!
لە ئەوروپاو وەڵاتانی ڕۆژئاوایی کە بەراز بەخێو دەکەن وەک هەر مەڕوماڵاتێکی تر، وەک مانگاو گاوگۆل خواردنیان دەدەنێ. دەگوترێت ئەگەر پیاوێک گۆشتی بەراز بخوات ئەوا دەبێتە دەیوس و هیچ ئیرەیی بە مێیینەکەی نابات چونکە ئەوە تەنها بەرازە کە گوێ بەو مەسەلەیە نادات و هیچ ئیرەیی ل□ بەرامبەر مێیینەکەی خۆیاندا نیە ! ئەمەش بە بروای ئێمە قسەیەکی پووچە چونکە زووربەی ئاژەڵان لەگەڵ نێرینەیەک زیاتر پەیوەندی دەبەستن!

ئەوانەی کە گۆشتی بەراز ناخۆن جولەکەو موس□لمانانن. شتێکی سرووشتیشە کە لە تۆڕە کۆمەڵایەتیەکان ببینین و ببیسین لە لایەن ئەو دوو پێڕەوە کە گۆشتی بەراز مکڕۆبی زیانبەخشی تێدایە کە نە بە ئاگرو نە بە سەرماو بەستن لە ناو ناچێت! ئەمەشیان تەنها بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەو گوتانەیە کە دەڵێن لەبەر ئەمانەیە کە خواردنی گۆشتی بەرازیان حەرام کردووە!
دوای ئەو کورتە نووسینە، دەربارەی حەرام کردنی خواردنی گۆشتی بەراز، ئەوانەی کە پێیان وایە گۆشتی بەراز زیانبەخشەو نا بێ بخورێت و بۆ پشتڕاستکردنەوەی ئەو قسەیەشیان گوایە لەوبارەوە لێکۆڵینەوەی زۆر کراوەو ئەنجامدراوە با ئەو لێکۆڵینەوە تەندرووستی و زانستیانە نیشانی خەڵک بدەن نەک هەر بە ناوهێنان! پێمان ب□□□ن لە کام زانکۆ ئەو لێکۆڵینەوانە ئەنجام دراون و نیشانمان بدەن، پێمان بڵێن کێن ئەوانەی ئەو لێکۆڵینەوانەیان ئەنجام داوە ، ناوەکانمان پێ بڵێن..شوێن و کات و دەرەنجامەکان نیشان بدەن! من لەوبارەوە ڕووبەڕوویان د□ب□م□وە!
من ڕووبەڕووی ئەوانە دەبمەوە کە کە دەڵێن گۆشتی بەراز لەهەر گۆشتێکی تر زیاتر زیانی هەیە! هەر گۆشتێک بەشی خۆی سوودی هەیەو بەشی خۆشی زیانی هەیە.. جا ئەگەر هەر گۆشتێک بە باشی لێنەنرێت و بە باشی نەکوڵێنرێت ئەوا گۆشتەکە زیانی زۆرترە لە سوودەکەی.. گۆشتی بەرازیش لەو ڕێسایە بەدەر نیە!
تێبینی: خواردنی سەرەکی زووربەی خەڵکی ئەوروپاو ڕۆژئاواو وەڵاتانی ناموسلمان و نا جولەکە گۆشتی بەراز دەخۆن. تەنانەت

گەشتی بەراز لە هەندێک وڵاتی موسڵمانیش دەخورێت!

https://www.facebook.com/groups/496093623891552/user/100009028/655019

فەلسەفەی ئەخلاق.. ئاراس سەعید

"پێشەکی"

فەلسەفەی ئەخلاق بابەتێکی ئاڵۆزە، بەڵێ هەندە ساکار نیە بتوانین بە چەند گوزارەیەک پێناسەی چەمکی ئەخلاق بکەین. وەکو "سوکرات" دەڵێت: (ئێمە لێرە بارەی بابەتێکی بچوکەوە گفتووگۆ ناکەین، بەڵکو سەرقاڵی گفتوگۆ کردنین دەربارەی ئەوەی کە دەبێت چۆن بژین؟) پرسی فەلسەفەی ئەخلاق پرسێکی یونەنقەرسالە و لە مێژووی هزری مرۆڤدا، مشتومڕی فەلسەفی زۆری بەدوای خۆیدا هێناوە و ڕوانگە و تێڕوانینی بیرمەندان و فەیلەسووفان جیاوازە لە مەڕ ئەمپرسەوە. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ ئەو فاکتەرانەی کە پەیوەستن بە بابەتی فەلسەفەی ئەخلاقەوە، چونکە لە بنەڕەتدا فەلسەفەی ئەخلاق بابەتێکی فرە ڕەهەندە و پانتاییەکی زۆر داگیردەکات لە مێژووی هزری مرۆڤدا. بەڵێ ئاڵۆزە پێناسەیەکی ڕەها و سەرتاپاگیر بۆ فەلسەفەی ئەخلاق بکەین، بەڵام لەڕێگەی کۆکردنەوە و ئاوێتەکردنی خاڵە کۆکەکانی قوتابخانەکانی "فەلسەفەی ئەخلاق"ەوە، دەتوانین، بە دەربڕینێکی لۆژیکیانە، پێناسەیەکی کامڵ بۆ فەلسەفەی ئەخلاق بکەین، بە مەدلوولە یونەنقەرسالییەکەی.

سەرەتا بابزانین فەلسەفەی ئەخلاق چیە؟ چونکە (فەلسەفەی ئەخلاق) گرێیەکی ناوی لێکدراوە و لە بنەڕەتدا، لە دوو ناوی واتادار پێکهاتووە، کە ماهیەت و ناوەڕۆکی تایبەتیان هەیە. بۆ ڕوونکردنەوەی بابەتەکەمان پێویستە هەردوو تەرمەکە بناسێنین. یەکەم: (فەلسەفە: هونەری پرسیارکردنە. گەڕانە بەدوای ئەو پرسیارە ئەقڵانیانەی کە بە "چی و چۆن و بەچی" دەستپێدەکات، لەڕێگەی پێشکەشکردنی ئارگۆمێنتی کامڵەوە بۆ گەیشتن بە دەرئەنجامی ئەقڵانی). دووەم: (مۆراڵ: بریتیە لەو نۆڕم و ڕێساو یاسایانەی بەسەر کردەکانی مرۆڤدا سەپێراون، کە دەشێت درووست بن، یان

نادروست بن.)

وشەی "فەلسەفەی ئەخلاق" وشەیەکی لێکدراوە و لقێکی سەربەخۆیە، لە لقەکانی فەلسەفە. کاتێک فەلسەفە دەبێتە "دیارخەر"ی ناوێک. ئەوا کاری فەلسەفە پرسیارکردنە لە "دیارخراو"ەکەی. ئەگەر "ئەخلاق" ئەو نەرم و یاسا و ڕێسایانە بن کە بەسەر کردەکانی مرۆڤدا سەپێنراون، ئەوا فەلسەفەی ئەخلاق دەپرسێت بۆچی دەبێت من مامەڵەکانم ئەخلاقی بن؟ یان لەو بەهایانە دەکۆڵێتەوە و دەپرسێت بۆچی فڵان مامەڵە نادروستەو فڵان مامەڵە دروستە.

"ئەخلاق چییە؟"

لە زمانی ئینگلیزیدا کەڵک لە تەرمی "moral _ ethics" وەردەگرن. چەمکی ئەخلاق بەهۆی دینامیکیەتی فرەڕەهەندی لە بەکارهێنانیدا، گرفتی لە بەردەم تێگەیشتنمان درووستکردووە. ئەمەش پەیوەندی بە نەزانینمانەوە نییە، بەڵکو چەمکەکە خۆی لە خۆیدا فرەڕەهەندە و بەهۆی ئەوەی خودی زاراوەکە لەزمانی عەرەبییەوە هاتوتە نێو فەرهەنگی کوردییەوە، دژواری و ناڕوونی درووستکردووە. لە بەهۆی دەوڵەمەندی فەرهەنگی کوردییەوە دەتوانین کەڵک لە هەردوو تێرمەکە وەربگرین و بینایی تێگەیشتنی خۆمان فراوانبکەین. بەبێ شیکردنەوە و وەرگێڕانی چەمکی "مۆراڵ و ئیتیک" ئەستەمە لە بابەتەکانی فەلسەفەی ئەخلاق تێبگەین. "مۆراڵ" لە زمانی کوردیدا بەرانبەرە بە وشەی "ئاکار". کە لە بابەتەکانی "فەلسەفەی ئاکار" دەکۆڵێتەوە، بە "میتا ئاکار" یان "ئاکاری شیکاری" ناودێرکراوە. وەکو ڕێساو تیۆرییە ئاکارییەکان و لێکدانەوەی بنەماکانی ئاکار و …هتد. بەڵام ڕەگی چەمکی "ئیتیک" وشەیەکی گریکیە و دەگەڕێتەوە بە وشەی "ئیتۆس"کە لەزمانی کوردیدا، بەواتای "ڕەوشت"دێت. ڕەوشت بابەتێکی خودییە و پەیوەستە بە هەڵوەست و بڕیارەکانی تاکەوە. لە بەشی داهاتوودا بەچڕی لەسەر ئەم چەمکە دەوەستین. بەگشتی لەم وتارەدا، لە بارەی فەلسەفەی "مۆراڵ- ئەخلاق "دەدوێن لە ڕێگەی شیکردنەوەی پێناسەی ئەخلاق و تیۆریا و ڕێباز و قوتابخانە جیاوازەکانی فەلسەفەی ئەخلاقەوە.

وەکو لە پێشەکیدا ئاماژەمان پێدا کە فەلسەفەی ئەخلاق، بابەتێکی ئەبستراکتی ئاڵۆزە و هێندە ساکار نییە بتوانین بە چەند گوزارەیەک پێناسەی چەمکی ئەخلاق بکەین، بەڵکو لە ڕێگەی پێناسە و بۆچوونە فەلسەفییەکانی فەیلەسووفەکانەوە، لە بارەی فەلسەفەی ئاکارەوە دەدوێن. دیدگای فەیلەسووفان بۆ پرسی ئەخلاق جیاوازە، ئەمەش

هۆکارێک بوو لێکدژی لە نێوان بیروبۆچوونەکانیان درووستبوو. بە پێی ئەو قۆناغانەی بەسەر بیرکردنەوەی مرۆڤدا تێپەڕیون، مرۆڤ هزری خۆی ڕزگارکردووە لە کۆت و بەندە ئایینی و ئایدۆلۆژییەکان و توانیویەتی لە ڕێگەی درککردنی ئەقڵانییەوە دیاردەکان تێ تەڵ□ بکات. بۆ نموونە فەیلەسووفان لە سەدەکانی ناوەڕاستدا، پرسی ئەخلاقیان وابەستە دەکرد بە باوەڕهێنان بەخوداوە. وەکو “جۆرج بێرکلی” لە دیالۆگی سێیەمدا، “هیلیاس” ڕووی گوفتاری کردەتە “فیلۆنەس” کە بێرکلی خۆیەتی و پێی دەڵێت (باشە تۆ نازانیت ئەگەر خودا بکەی بە داهێنەری هەموو قەوما و ڕووداوەکانی سروشت هەر خودا خۆی دەکەیت، بە داهێنەری کووشتن و کوفر و بەدکاری و بێ باوەڕی و گوناهـ و تاوانی نابەجێ).

بە قسەکردن لەسەر فەلسەفەی ئەخلاق پێویستە بگەڕێینەوە بۆ فەلسەفەی کلاسیک. “سوکرات” یەکەمین فەیلەسووفە لە مێژووی هزری مرۆڤدا چەمکی ئەخلاقی بە شێوازێکی زانستی شیکردەوە. یۆنانییەکان پێشەنگن لە پەرەپێدان بە توانا زەیینییەکانی مرۆڤ. یەکێک لە گرنگترین و درەوشاوەترین ئەو دەستکەوتانەی شارستانییەتی یۆنانی کۆن دای هێناو بە مرۆڤایەتی بەخشی، بریتییە لە بایەخدان و دۆزینەوەی بنەمایەک بۆ ڕێزگرتن لە تاکەکەس.

“فەلسەفەی ئەخلاق و ڕێبازەکانی”

ئەگەر لە هەر قۆناغێک لە قۆناغەکانی مێژووی فەلسەفە ڕابمێنین؛ ئەوە بەدی دەکەین کە پرسی ئەخلاق مایەی گرنگی پێدان و تێڕامان بووە لەلایەن فەیلەسووفانەوە. ئەگەر بمانەوێت لەسەر تەواوی ئەو بیروبۆچوونانە ڕابوەستین، ڕەنگە لە زنجیرە کتێبێکیشدا نەتوانین مافی تەواوی پێبدەین. ئەم نووسینەی بەردەستمان بەکورتی لەسەر گرنگترین قوتابخانە و ڕێبازەکانی فەلسەفەی ئەخلاق دەدوێت.

1. ئەخلاقی سوکراتی.

ئەوەی بۆ ئێمە تا ڕادەیەکی باش ڕوونە ئەو دەزێی هزری “سوکرات” ی بەخۆیەوە سەرقاڵکردبوو دەزی ئەخلاق بوو. فەیلەسووفانی پێش “سوکرات” لە بابەتە سروشتییەکانی وەکو ماددەی سەرەتایی و ئەستێرەناسی و ..هتد کۆڵیونەتەوە، بەڵام سوکرات لە دیالۆگی بەرگریکردن دەڵێت: (من چیم داوە لە بیرکردنەوە سەبارەت بەشتە سروشتییەکان). سوکرات زانست بە شتێکی بە بەرهەم نازانێت، بەڵکو

گرنگی بە فێربوون و گەڕان بەدوای زانست دەدات. ئەو چەمکی “ئەخلاقی”ی وەکو بابەتێکی ئیپستمۆلۆژی بەکارهێناوە”، ئەگەر چی شانبەشانی “سوکرات”سۆفستاییەکانی یۆنانیش دەربارەی ئەم چەمکە دواون، بەڵام یەکەمین فەیلەسووف “سوکراتە” تیۆرییەکی ئیپستمۆلۆژی ئاوێتەی ئەم چەمکە دەکات. سوکرات دەڵێت: (کاتێک مرۆڤێک کردەیەکی هەڵە ئەنجام دەدات، نەزانە، چونکە زانیاری پێشینەی دەربارەی کردەکەی نییە).

لێرەوە ئەوە ڕوون دەبێتەوە کە لەدیدی سوکراتەوە ئاوەز سەنتەری بیرکردنەوە و کردە ئاکارییەکانی مرۆڤە. تێڕوانینی سوکرات دەربارەی مۆراڵ، بریتییە لە دۆزینەوەی ڕاستی و چاکە لەڕێگەی لۆگۆسەوە. ئەو دەڵێت (هیچ کەسێک بە قەستی و لە ئەنجامی هۆشیارییەوە تووشی گوناه نایەت، هەر بۆیە تەنها هۆشیاری دەتوانێت مرۆڤ بگەیەنێت بە فەزیلەتێکی تەواو). ئەم جۆرە میتۆدە بە ئیتیکی ڕاشیۆنالیست (ئاوەزگەرایی)ناسراوە. لەدیدی سوکراتەوە تاکە مۆتیف و ئەنگیزەی ئاکارییەکان مرۆڤ ئاوەزە، چونکە ئەو پێی وایە چاکە زانینە. لەمێژووی فەلسەفەدا دوو شێوە تێڕوانین بەرانبەر ئەقڵانیەت هەبووە، ئەویش (میتۆدی دانپیانان و میتۆدی ڕەخنەگرانە) یە. لە وتە بەناوبانگەکەی سوکراتدا، بۆمان دەردەکەوێت کە میتۆدێکی ڕەخنەگرانەی پەیڕەوکردووە کە دەڵێت: (ژیانێک تاقینەکرابێتەوە، بە مانایی ژیان نایات). تاقیکردنەوە، واتا ڕەخنەکردن و هەڵوەشاندنەوەی هەموو ئەو شتانەی زانینێکی ساختەمان لە بارەیەوە هەیە. “سوکرات” یەکەمین فەیلەسووفە لەڕێگەی ڕەخنە و هەڵوەشاندنەوەی پرسە چەقبەستووەکانەوە هەنگاو دەنێت بۆ گەشەکردنی زانستی و ئاشکراکردنی فاکتەکان.

“کاڕڵ پۆپەر” پشتڕاستی ئەوە دەکاتەوە و دەڵێت: (کاتێک ئەمە دەزانین هەڵە و کەموکورتی تیۆرییەکەمان لە کوێدایە، هەنگاوێک لە زانین نزیک دەبینەوە). لەدیدی ئەوەوە ئەگەر بمانەوێت گرفتە ئاکارییەکانمان چارەسەر بکەین، پێویستە سەرچاوەکانی زانینمان زیاد بکەین. “سوکرات” پێی وایە هوشیاری و زانین خۆی لە خۆیدا فەزیلەتەو گوناه و تاوان زادەی جەهل و نەزانین. ئەقڵ (ئاوەز) ڕێنوینکەرە بەرەو چاکە.

“ڕەخنە لە ئەخلاقی سوکراتی”

ئایا ئەخلاقی ڕاشیۆنالیست(سوکراتی) لەگەڵ پێشکەوتنی شارستانییەت و تەفرکردن وتێڕوانینی مرۆڤدا، شانبەشانی فەلسەفەی مۆدێرن و زانستی

نەوە، چەن خوێندنەوەی بە دەکرێت. ئايا دروستە ئەقڵ پاڵنەر و سەرچاوەی کردە ئەخلاقییەکانی مرۆڤە، وەکو هادیگەر دەڵێت: (شوانەک لەناوەوەی منداڵە ڕێنمونیم دەکات)، ئايا ئەو شوانە هەمیشە بە ئاگایە و ڕێنمونییەکانی تەواو و دروستە. زانستی مۆدێرن و دەرکەوتنی زانستە کۆمەڵایەتییەکان بەتایبەتی دەروونشیکاری کە “سیگمۆند فرۆید” بەدامەزرێنەری قوتابخانەی دەروونشیکاری دادەنرێت، پێی وایە، ئەقڵی مرۆڤ بەردەوام لەژێر کۆت و بەندەکانیدایە. ئەقڵ دیلی کۆمەڵێک کۆت و بەندە. “سوکرات” زانیاری دەربارەی ئەقڵی نائاگایی و ئەنگێزە و مەتیقە دەروونییەکانی مرۆڤ نەبووە، بۆیە دەکەوێتە ئەو هەڵەیەوە. چونکە ئاوەزی مرۆڤ هەمووکات چالاکانە لەدەخی ئاگایدا نییە، بەڵکو لەژێر کاریگەری غەریزە بایەلۆژی و مەتیقە دەروونییەکاندا کردە دەنوێنێت. مرۆڤ کاتێک ژیان و ڕەگەزی دەکەوێتە ژێر مەترسی لەناو چوونەوە، زانیاری دەربارەی چەمکی باشە هەیە، بەڵام لەژێر کاریگەری مەتیقە دەروونییەکاندا هەڵەی ئاکاری دەکات با نمونەیەک بهێنینەوە.

بە نمونە، پزیشکێک پسپۆڕی بواری هەناوییە، کەچی جگەرە دەکێشیت. ئەو دەزانێت جگەرە کێشان زیان بە سییەکانی دەگەیەنێت، زیان گەیاندن بەخود، مامەڵەیەکی ناردوستە، کەچی جگەرە دەکێشێت. سوکرات دەڵێت: (هیچ کەسێک لە ئەنجامی هەشیارییەوە تووشی هەڵە نابێت) بەڵام پزیشکێکە هەشیارە، کەچی جگەرە دەکێشیت. زۆرێک لە فەیلەسووفان و بیرمەندان ڕەخنە لە ئەخلاقی “سوکراتی” دەگرن. بەڵام ئەمە بەواتایی ئەوە نایات، بە چوونەکانی “سوکرات” هیچ گرنگییەکی نییە.

2. ئەخلاقی خودی subjectivism in ethics

“دەیڤد هیۆم” فەیلەسووفی ئینگلیزی بە دامەزرێنەری ئەم ڕێچکەیە دادەنرێت، لە فەلسەفەی ئەخلاقدا. هیۆم دەڵێت: (هەر کردەوەیەکی تاوانکاری وەربگریت، لە هەموو ڕوویەکەوە لێی بکۆڵەوە پاشان بزانە دەتوانیت فاکتێک یان توخمێک دیاری بکەیت لە جەوهەری ئەو خراپەکارییە، بە نمونە تۆ هەرگیز ناتوانیت ئەو توخمە دیاری بکەیت، هەتاوەکو ئاراستەی لێکۆڵینەوەکە ڕووبەرووی خۆت نەکەیتەوە). ئەو پێداگری لەوە دەکات، کە ئەگەر ئەمە بەوردی سەرەنج لە هەر بەدکارییەک بدەین، کاتێک دەتوانین لە جەوهەری ئەو بەدکارییە تێبگەین، کە تاوانەکەمان ڕووبەڕووی خۆمان کردەوە. بە

نمونە، کاتێک لەڕێگەی مامەڵەیەکەوە کەسێک بریندار دەکەین. جا ئەگەر مامەڵەکە تووندووتیژی "سیمبولی" بێت، واتا تووندوتیژەی لە ڕێگەی زمانەوە وەکو جوێن، سوکایەتی. یان تووندووتیژی لە ڕێگەی هێزەوە. ئێمە ناتوانین لە جەوهەری ئەو خراپەکارییە تێبگەین، تا هەمان کردەوە ڕووبەڕووی خۆمان نەکەینەوە.

بەبڕوای "هیۆم" لە ئەخلاقی خودیدا، مرۆڤ لەڕێگەی هەست و سۆزەوە درک بە جەوهەری بابەتیانەی بەها ئاکارییەکان دەکات، ئەمەش پێچەوانەی بۆ چوونەکانی پێش خۆیەتی کە پێیان وایە ئەقڵ سەنتەری کردەکانی مرۆڤەوە و، لەڕێگەی هۆشیاری و زانینەوە درک بە بەها ئەخلاقییەکان دەکات. هیۆم فەیلەسووفێکی ئەزموونگەرابوو، بە بڕوای ئەزموونگەراکان (زەینی مرۆڤ کاغەزێکی سپییە و لەڕێگەی ئەزموونکردنەوە درک بە جیهانی دەوروبەر دەکات. بۆیە پێی وایە مرۆ لەڕێگەی هەستەکانییەوە درک بە بەها ئەخلاقییەکان دەکات.) کاتێک پرسی ئەخلاق دێتە پێشەوە، مرۆڤ ئەو پرسیارەی لا دروست دەبێت ئایا دەکرێت بنەماکانی ئەخلاق سەرچاوەی ئەقڵ-ئاوەز بن؟ وەکو ئەوەی لە فەلسەفەی ئەخلاقی سوکراتدا بەدیمانکردن، کە دۆزینەوەی بنەما ئەخلاقییەکان و فاکتەر و پاڵنەری دەسەڵاتدار بەسەر کردەی ئەخلاقییەوە ئەقڵە. "دەیڤد هیۆم" سەر بەڕێچکەی ئەزموونگەرایی-ئیمپریە بەو پێیەی پێداگرییەوە ڕێبازی ئەقڵانی دەخاتە لاوە. کە باسی ئەخلاق کرا ئەو پرسیارە دەکرێت کە چاکەکاری چییە و چۆن لە بەدکاری جیا دەکرێتەوە؟ کامە فاکتەر دەبێتە مایەی پەسەندکردنی کردارێک و نا پەسەندکردنی کردارێک.

هیۆم پەیڕەوی لە ڕێبازی ئەزموونی دەکات و پێ وایە هەست و سۆز سەرچاوە و بنج و بنوانی بنەماکانی ئاکارە. ئەو دەڵێت: (هەندێک لە فەیلەسووفان بەو پێیەی دەگەرمییەوە ئەو دید و سەڕەنجەیان بڵاوکردۆتەوە گوایە پرسی ئەخلاق، پرسێکی ئەقڵانییە. ئەگەر چی هیچ کەسێک لە سەڵماندنی ئەوەدا هەنگاوێک بەرەو پێشەوە هەنگاوی نەناوە). ئەو پێی وایە هەست و سۆز درک بە بنەماکانی ئەخلاق دەکات، بۆ نمونە (سۆز و هەست لە ناخی مرۆدا هەڵدەقووڵێن و لە بەرانبەر چاکەکاریدا هەست بە چێژ و خۆشی دەکەن، لە بەرانبەر بەدکاریشدا بێزار و دڵتەنگ دەبێت).

3- ئەخلاقی کۆمەڵگەرایی.

ئەم ڕێبازە لەگەڵ سەرهەڵدانی فەلسەفەی لیبراڵیزم سەری هەڵدا، لە ئێستاشدا لیبراڵیزمی نوێ و سیستەمی سەرمایەداری ئەم ڕوانگەیە لە

ژیانی کرداری خۆیان پڕاکتیزە دەکەن، لەڕوانگەی ئەمانەوە لەکۆڵینەوەکان لە کردەکانی مرۆڤ لە خودی سەبجەکت و کارەکە نیە، بەڵکو تەڕوانینە لە ئەنجامی کارەکە ئایا باشە یان خراپ، دەستکەوتی زیاترە یان زیان، وەکو نوێژکردن لە پێناوی ڕازکردنی خودا لە خۆت و بەدەستهێنانی بەهەشت، یان لەناوبردنی کۆمەڵێک مرۆڤ بەبیانوی تێکدانی ژیانی زۆرینەوە. فەیلەسووفی لیبڕالیست "جۆن ستوارت میل" و "جێرمی بێنسام" بە دامەزرێنەری ئەم ڕێبازە دادەنرێت. میل تیۆری کەڵکگەرایی بەم شێوەیە داڕشتووە: (ئەندیشەکانی باردۆخێک کە ئاواتەخوازین بەدی بێت، باردۆخێک کە هەموو ئەوانەی تێدا دەژین تا ئەو شوینەی دەتوانن بەختەوەر و باشبن. هەر لەبەرەوە کاتێک دەپرسین چی بکەین، لە خۆمان دەپرسین کام مامەڵە دەبێتە هۆی فەراهەمکردنی زۆرترین بەختەوەری، بۆ هەموو ئەوانەی کاریگەر دەبن، بەو مامەڵەیە. هەر لەبەرەوە ئەخلاق دەخوازێت ئەوە بکەین کە باشترینە). ئەم دەقە گوزارشتە لەوەی کە باشترین مامەڵەی ئەخلاقی ئەوەیە، کە زۆرترین بەختەوەری بۆ هەمووان فەراهەم بکات. لە ڕوانگەی میلەوە ئەخلاق بریتیە لە فەراهەمکردنی بەختەوەری بۆ جیهان، بەڵام ئەم تیۆرە بەشێوازێکی تر، کەڵکی لێوەرگیراوە.

"بینسام" دەڵێت: (تەنها یەک بەهایی باڵای ئەخلاقی بوونی هەیە، ئەویش پڕەنسیپی کەڵکە). مەبەست لە پڕەنسیپی کەڵک ئەو ئامانجەیە کە مامەڵەکە هەڵیگرتووە و تاچەند کەڵکێک بە بەرژەوەندی گشتی دەگەیەنێت. بۆ نمونە مرۆڤ کاتێک مامەڵەیەک ئەنجام دەدات، دەبێت ئەنجامی مامەڵەکە لەبەرچاو بگرێت. ئایا زۆرترین کەڵک بەخۆی و بە بەرژەوەندی گشتی دەگەیەنێت، یان نا. ئەگەر مامەڵەیەک بووە هۆی فەراهەمکردنی زۆرترین کەڵک، ئەوە مامەڵەیەکی ئەخلاقییە.

4- ئەخلاقی ئەرکگەرایی.

فەیلەسووفی ڕۆشنگەری "ئیمانیێل کانت" بە دامەزرێنەری ئەم ڕێبازە فەلسەفیە دادەنرێت. وەکو زۆر فەیلەسووفی دیکە، "کانت" لەو بڕوایەدا بوو کە ئەخلاق دەکرێت لە پڕەنسیپێکی باڵا و ئەوپەڕیدا (ultimate) گوزارشتی لێبکرێت، کە ئەرک و ناچارییە ئەخلاقییەکانمانی لەوە هەڵبقوڵێت. "کانت" بە فەرمانە بنبڕەکان ئەم پڕەنسیپە دەستنیشان دەکات و بەم شێوازە گوزارشتی لێ دەکات: (تەنها بەپێی ئەو ماکسیمە-حیکمەتە ڕەفتار بکە، کە لە هەمان کاتدا ویستی ئەوەت هەبێت بەهۆی (ئیرادەتەوە) ببێتە ڕێسایەکی گەردوونی).

” کانت “مەرجی پێشینی هەیە، کانت گەورەترین فەیلەسووفە کە

وەرچەرخانی کۆپەرنیکەسانەی لە فەلسەفەدا کرد. ئەویش ئاڵۆگۆڕکردنی (سوژە و ئۆبژە) بوو. لەڕوانگەی کانتەوە، زەینی مرۆق کۆمەڵێک ڕێساو یاسا و قاڵبی هەیە، کە پێشینین. مرۆق کاتێک لەڕێگەی هەستەکانەوە لە سروشت و جیهانی دەوروبەر دەکۆڵێتەوە، هەوڵی دۆزینەوەی نهێنیەکانی سروشت دەدات. کاتێک لە ڕێگەی لۆگۆسەوە سەرقاڵی ڕامان و تێفکرینە، هەوڵی ئەوە دەدات نەزم و یاساکانی زەین بەسەر سروشتدا بسەپێنێت. لە پێشوودا دەیان گووت (زەین ئاوێنەی عەینە) کە بەپێ ی تێگەیشتنی خۆی زانیاریی دەربارەی شتەکان وەردەگرێت. بەڵام لە ڕوانگەی "کانت"ەوە زەین چاویلکەیەکە بەشێوەی عەدەسەکەی جیهان دەبینێت. کانت بڕوایی بەنەزم و ڕێکپێکی هەبووەو پێی وایە، زەین یاساکانی خۆی دەسەپێنێت بەسەر جیهاندا، بۆ یە دەڵێت: (ئاسمانی پڕ ئەستێرە و یاساکانی سروشت لەسەر سەرمە و یاساکانی مۆڕاڵیش لە ناوەوەم دایە). کانت مەرجی پێشینی هەیە دەربارەی چەمکی مۆڕاڵ، ئەویش "سەربەست" بوونە. بۆیە لەمێژوودا گوتویانە مرۆقی کۆیلە بەدەرە لە هەموو ڕێسا ئاکاریەکان، ئەرستۆ دەڵێت: (مرۆقی ئازاد ئەو کەسەیە، سەر بەخۆیەتی). کەواتە کۆیلە کێیە؟، بێگومان سەر بەکەسێکی ترە، سەربەست نیە، لە بڕیاردان و خاوەندارێتی کردە ئاکاریەکانی ناکات.

مۆڕاڵ لە پوختترین پێناسەیدا: (مامەڵەیەکە لە نێوان دووکەسی سەربەست و خاوەن ویست و ئیرادە). کانت مەرجی لەپێشینەی هەیە، ئەویش "سەربەست"بوونە، واتا ئەمە تا سەربەست نەبین ناتوانین خاوەندارێتی لە مامەڵەکانی خۆمان بکەین. جیا لەمە کانت بە شێوەیەکی دیکەش گوزارشت لە فەرمانە بنەبڕەکان دەکات و دەڵێت: (بەشێوەیەک مامەڵە لەگەڵ ئەوانیتردا بکە، مرۆق خۆی لە خۆیدا ئامانج بێت، نەک ئامڕاز بۆ ئامانجێکی دیکە). "کانت" میتۆدێکی ڕەهای گشتی پێشکەش دەکات، دەڵێت: (هەرگیز ناتوانیت، مامەڵەکەت وەکو مامەڵەیەکی دروست بناسێنی، تا نەتوانێت مامەڵەکەت بکەیتە ڕێسایەکی جیهانی). واتا کاتێک مامەڵەیەکی دروستت ئەنجام داوە، بتوانی ڕێساکانی زەینی بەسەردا بدەیت و بیکەیتە مامەڵەیەکی جیهانی. بۆ نمونە کاتێک مرۆڤێکی قەرزدار ئامانەتێکی کەسێکی لایە، ئەگەر بیەوێت قەرزەکە نەگەڕێنێتەوە بە خاوەنی، ئەگەر توانی مامەڵەکە بکاتە مامەڵەیەکی جیهانی، واتا کەسێک قەرزداری خۆیەتی و بۆی نەگەڕێنێتەوە دروستە. یان کەسێک دەیەوێت کەسێک بکوژێت، ئەگەر بەلایەوە ئاسایی بێت، کەسێک خۆشی بکوژێت و کووشتن بکاتە ڕێسایەکی جیهانی، ئەوە درووستە.

کانت لەژێر کاریگەری "مەسیح"دا، ئەم تیۆریایەی داڕشتۆتەوە، مەسیح لە کتێبی پیرۆزدا وتەیەکی بە ناوبانگی هەیە، دەڵێت (چیت بۆ خۆت پێ خۆشە، بۆ براکانیشت پێت خۆش بێت). بەڵام "کانت" میتۆدێکی لەبراوە دەباتە کۆنتێکستێکی جیهانییەوە و تێڕوانینی ئەو بەو واتایە دەدات، چیت بۆ خۆت پێخۆشە، بۆ جیهانیش پێت خۆش بێت. ئەم ڕێبازە بە ڕێبازی ئەرکگەرایی ناسراوە، واتا چاکە خۆی لەخۆیدا ئەرکەو ئامانجێکی بێ ئامانجە.

"ئەنجام"

فەیلەسووفان بەشێوازی جیاواز، بۆچوون تێڕوانینی خۆیان لەبارەی پرسی ئەخلاق خستۆتە ڕوو. دەکرێت بۆچوونی هەموو فەیلەسووفان لە سێ قوتابخانە سەرەکییەکەی فەلسەفەی ئەخلاق کۆبکەینەوە. کە ئەمانەی خوارەوەن.

"ئەرکگەرایی"

بەیەکێک لە قوتابخانە سەرەکییەکانی فەلسەفەی ئەخلاق دادەنرێت، لەلایەن "ئیمانیوێل کانت" فەیلەسووفی ڕۆشنگەرییەوە دامەزراوە. ئەم ڕوانگە فەلسەفییە لە ئامانج و سوود و قازانجی کردەکانی مرۆڤ ناکۆڵێتەوە، بەڵکو لەدیدی ئەوەوە چاکە ئەرکێکی ڕەهایە. واتا (چاکە ئامانجی بێ ئامانجە) چاکە ئەرکە لە پێناوی چاکەدا، بە نموونە باشبوون لەپێناو دەستکەوتنی ناوبانگ، یان ئەنجامدانی کاری باش لەپێناوی ڕازیکردنی خودا و دەستکەوتنی بەهەشت، لەڕوانگەی ئەرک گەراییەوە نادروستە. ئەم ڕوانگە فەلسەفییە پێ وایە، چاکە ئەرکە و مرۆڤ دەبێت بە ئەرکی خۆی هەڵبسێت.

"پڕاگماتیزمی کەڵکگەرایی"

ئەم ڕوانگەیە زیاتر لەگەڵ سەرهەڵدانی فەلسەفەی لیبڕاڵیزم سەری هەڵدا، لە ئێستاشدا لیبڕاڵیزمی نوێ و سیستەمی سەرمایەداری ئەم ڕوانگەیە لە ژیانی کرداری خۆیان پڕاکتیزە دەکەن، لەڕوانگەی ئەم قوتابخانەیەوە لەکۆڵینەوەکان لەخودی سەبجەکت و خودی کارەکە نییە، بەڵکو تێڕوانینە لە ئەنجامی کارەکە ئایا باشە، یان خراپ، دەستکەوتی زیاترە یان زیان، وەکو نوێژکردن لە پێناوی ڕازیکردنی خودا لە خۆت و بەدەستهێنانی بەهەشت، یان لەناوبردنی کەمینەیەک مرۆڤ بەبیانوی تێکدانی ژیانی زۆرینەوە.

"خودگەرایی"

یەکێکی ترە، لە قوتابخانەکانی فەلسەفەی ئەخلاق، لە دوای هاودژبوونی دوو قوتابخانەکەی تردا گرنگی زۆر بەم قوتابخانەیە دەدرێت. فەیلەسووفان پیان وابوو، دوو قوتابخانەکەی پێشوو، ڕووبەڕووی پاڕادۆکس دەبێتەوە. بۆ نموونە، لە زۆربەی کتێبەکانی فەلسەفەی ئەخلاق ئەم نموونەیە باسکراوە: (کاتێک کەسێک چەکێکت بە ئامانەت پێ بدات، پاش ماوەیەک بگەڕێتەوە بۆ چەکەکەی تۆ بزانیت بۆ کوشتنی کەسێک ئەو چەکەی دەوێت، چەکەکەی پێ دەدەیتەوە یان پێی نادەیتەوە؟) بە پێی ڕوانگەی قوتابخانەی ئەرکگەرایی دەبێت، چەکەکەی بۆ بگەڕێنیتەوە، بەڵام بە پێی ئەنجامگەرایی بێت، نابێت بیدەیتەوە. لەڕوانگەی یەکەمەوە، گەڕانەوەی ئامانەت ئەرکە، لەڕوانگەی دووەمەوە کەسێکی پێ دەکوژێت. خودگەرایی واتا: واتا مرۆڤەکە خۆی لەناوەوەی خۆیدا باش بێت، وەکو ئەوەی “دیڤد هیۆم” دەڵێت:- توخمێک لە مامەڵەیەکە ڕووبەڕووی خۆت بکەیتەوە.

سەرچاوەکان:

ئاراس سەعید: کورتەیەک دەربارەی چەمکی مۆڕاڵ.

گۆڤاری ئایدیا ل. 31-34. ژمارە 78. ساڵی 2021.

حمید عەزیز: فەلسەفەی نوێی ئەوروپا. چاپی یەکەم، چاپخانەی ڕۆژهەڵات- هەولێر 2012

ت.ز.لافين:من سقراط إلى سارتر (البحث الفلسفي)

دار نشر:المركز القومي للترجمة. سنة النشر: ٢٠١٢.

james Rachels, 2007 the Elements of Moral philosophy ,Fifths .etidion by Stuart Rachels.McGraw-hill New york

Kant’s Moral Philosophy

;First published Mon Feb 23, 2004

substantive revision Fri Jan 21, 2022

https://plato.stanford.edu/index.html

توندوتیژی و ئازاردانی دامەزراوەیی تەندروستی بەرامبەر بە ژنان.. شێرین عەبدوڵڵا

لە کاتی دووگیانی و منداڵبووندا!

هەڵاواردن و توندوتیژی دژی ژنان هەمەلایەنەیە و هەموو بوارەکانی ژیان دەگرێتەوە، لە ماڵەوە، لە شوێنی کار و تەنانەت ئەو دامەزراوە تەندروستییانەی کە خزمەتگوزاری پزیشکییان پێشکەش دەکات. زیادبوونی ڕێژەی توندوتیژی خێزانی و ئازاردانی ژنان لە کاتی دووگیانی و منداڵبووندا و لە دوای منداڵبوون لە زۆرێک لە توێژینەوە و لێکۆڵینەوە پزیشکییەکاندا سەلمێنراوە – وە ئامارەکان ئاماژە بەوە دەکەن کە لە نێوان هەر پێنج ژنێکی دووگیاندا، یەک ژن تووشی توندو تیژی خێزانی دەبێت – و ئەمەش یەکێکە لە گرنگترین هۆکارەکانی منداڵ لەبارچوون و لەدایکبوونی پێشوەختە و مردنی دایک لە کاتی منداڵبوون و خۆکوشتن، بەڵام ئەوەی کە وێنا ناکرێت ئەوەیە کە ئەم توندوتیژییە بەرامبەری، لە شوێن و دامەزراوە پزیشکی و چارەسەرییەکاندا بەردەوامیی هەبێت.

چاودێری پزیشکی – هەروەک سروشتی خۆی؛ کە پەیوەندی بە تەندروستی خەڵک و زیندوو ڕاگرتنی نەخۆشەوە هەیە – خزمەتگوزارییەکی مرۆییە کە نابێت جیاوازی لە نێوان نەخۆشەکاندا بکات و دەبێت دوور بێت لە جیاکاری لەسەر هەر بنەمایەک بێت. بەڵام ئەمە بە ژنان، و بە تایبەتی لە کاتی دووگیانی و منداڵبووندا، وا نییە. وە ئەم جیاکاری و توندوتیژییە بەرامبەر ژنان لە چینە هەژارەکان و گروپە پەراوێزخراوەکانی تری کۆمەڵگا، وەک پەنابەران و خاوەن پێداویستییە تایبەتەکان، هەروەها کچانی هەرزەکار و گەنج و ژنانی بەساڵاچوو زیاد ترە. توندوتیژی دژی ژنانی دووگیانی ئەم توێژانە چەند قات زیاترە. کاتێک دێینە سەر باسی قوربانیانی دەستدرێژی سێکسی (اغتصاب)، ئەم توندوتیژییە دەچێتە قۆناغێکی ترەوە، بە تایبەتی لە کۆمەڵگاکانی ئێمە لە ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاست، کە کۆمەڵگا هەر نایەوێت

دەنگی ژنە دەستدرێژی لەسەر کراوەکە ببیسترێت، و هەوڵ دەدرێت دووگیانییەکەی بە بێدەنگی و بە بێ "هەراسانکردنی کۆمەڵگا" کۆتایی پێبێت! بەم پێیە و (بەپێی خەمڵاندنی کۆمەڵگا)، ژنەکە تاوانبارە بەوەی کە بە گومان خۆی هانی دەستدرێژیکارەکەی داوە، وە یان خۆی خستۆتە دۆخێکەوە کە هانی ئەوی دابێت دەستدرێژی بکاتە سەری، ئیتر چۆن بۆی هەبێت بوێرێت گلەیی لە ئازارەکانی دووگیانی و منداڵبوون بکات.

توێژینەوەیەک کە لە لایەن ڕێکخراوی تەندروستی جیهانییەوە لە چوار وڵاتی غانا، گینیا، میانمار و نەیجیریا لە ساڵی ٢٠١٥ ئەنجامدراوە، دەری دەخات کە سێیەکی ژنان لە کاتی منداڵبووندا تووشی ئازاردان دەبن، وە بە تایبەتی بەینی ٣٠ خولەک پێش منداڵبوون و ١٥ خولەک دوای منداڵبوون توشی ئازاردانی جەستەیی یان دەروونی دەبن.

دووگیانی و منداڵبوون لە سەختترین و ناسکترین قۆناغەکانی ژیانی ژنە. لە هەموو کاتێک زیاتر ئەم کاتانە پڕ لە مەترسی و ئاڵۆزییە تەندروستیی جەستەیی و دەروونییەکانن، کە ڕەنگە کاریگەرییەکانی بە درێژایی تەمەن بمێنێتەوە. ئەوەی جێی داخە و مایەی بێ ئومێدیە، ئەوەیە کە زۆربەی ئەم ئاڵۆزیانە دەتوانرێت ڕوو نەدات. کاتێک ژن بە ئیرادەی سەربەخۆی خۆی مافی دووگیان بوون و منداڵبوون بەکاردەهێنێت، بە پاڵپشتی هاوژین و خێزان و کۆمەڵگا، بە دامەزراوە پزیشکییەکانیشەوە، ئەمە دەبێت ڕووداو و ئەزموونێکی دڵخۆشکەر بێت لە ژیانیدا، بەڵام هەبوونی توندوتیژی و هەڵاواردن لەسەر بنەمای ڕەگەز، جا لە ماڵەوە بێت یان لە دەرەوە یان لەو شوێنانەی کە خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان پێشکەش دەکرێت هەندێک جار دەیکاتە ئەزموونێکی تاڵ و ئازاربەخش، ژن بە هەستێکی شکاوەوە لێ دێتە دەر.

بەگوێرەی ڕێکخراوی تەندروستی جیهانی: "ژنان لە سەرانسەری جیهاندا لەکاتی منداڵبوون لە دامەزراوە پزیشکییەکاندا بەدەست بێ ڕێزی، ئازاردان یان پشتگوێخستنەوە دەناڵێنن و ئەم کارانەش پێشێلکردنی مافەکانی ژنانە، و ڕەنگە ببێتە هۆی سڵەمینەوەیان لە بەکارهێنانی خزمەتگوزاری چاودێری تەندروستی دایکان، ئەمەش ڕەنگ دانەوەی لەسەر باری تەندروستی و خۆشگوزەرانیان دەبێت".

لە فۆرمەکانی توندوتیژی: سووکایەتی پێکردن، لۆمەکردن، هاوارکردن بەسەر ژندا، جنێودان، توندوتیژی جەستەیی، شەق وشەقازلە لێدان، پشتگوێخستنی داواکارییەکانی ژنان بە دەرمانی ئازارشکێن و دەرمانی تری پێویست، تۆمەتبارکردنیان بەوەی کە "لاوازن" و "بەرگەی ئازار

ناگرن” و هتد. فەرمەکانی توندوتیژی لە کاتی دووگیانی و منداڵبووندا زۆرن و پلەکانیان لە وڵاتێکەوە بۆ وڵاتێکی تر جیاوازە، بەو پێیەی شوێنانێک هەن کە هەنگاوی گەورەیان بەدەستهێناوە لەم بوارەدا، بەڵام هێشتا دیاردەیەکی باو و “ئاساییە”، کە هەندێک وەک پەتایەک سەیری دەکەن کە بە شێوەیەکی سیستماتیکی چاوپۆشی لێدەکرێت. توێژینەوەکان دەریدەخەن کە باسکردن لە دەستدرێژیکردنە سەر ژنی دووگیان هێشتا بابەتێکی تابۆیە، تەنانەت ژنان خۆیان درکیان بەوە نیە کە مامەڵە کردنیان لە کاتی منداڵبووندا دەتوانرێت بە دەستدرێژی هەژمار بکرێت.

کەمیی هۆشیاری لە سەر ئازارە ئاسایی و چاوەڕوانکراوەکان و ئەوانەی کە لە کاتی دووگیانیدا ئاسایی نین، لەو هۆکارانەن کە دەبنە هۆی سەرلێشێواوی و دڵەڕاوکێ بۆ ژنان. دووگیانی بەرپرسیارێتییەکی یەکجار گەورەیە لەسەر شانی ژن و سروشتییە کە ئەو خەمی تەندروستی کۆرپەلەکەی بێت. لە لایەکەوە دەبێت دڵی هاوسەر و کەسوکاری هاوسەریشی ڕابگرێت، چونکە هەر ئاڵۆزییەک ڕووبدات ئەو لۆمەی دێتە سەر، و لە لایەکی کەوە، سەرنجی نەرێنی دێتە سەر و تۆمەتبارکردن بەوەی “خۆڕانەگر” و “ترسنۆکە”.

پشتگوێخستنی سکاڵای ژنی دووگیان و گوێنەگرتن لێی، لەوانەیە لە لایەکەوە ببێتە هۆی لەدەستدانی متمانەی بە دامەزراوە پزیشکییەکان و لە لایەکی کەشەوە لەوانەیە ببێتە هۆی دواکەوتنی دەستنیشانکردنی ئاڵۆزییەکان و هەندێک جاریش ئەنجامی کارەساتباری لێدەکەوێتەوە.
هەروەها توندوتیژیی لە کاتی منداڵبووندا کاریگەری لەسەر ژن بۆ دوای منداڵبوونیش دەبێت، چونکە ڕەنگە بەهۆی ئەو ئازار و توندوتیژییەی کە لەو کاتەدا تووشی بووە، بینینی منداڵەکەی ڕەتبکاتەوە. جگە لەوەش هەست شکاندنی وا دەکات ئاسوودەیی خۆی لەدەست بدات و تووشی خەمۆکی دوای منداڵبوون و کاریگەرییەکانی لەسەر تەندروستی و خۆشگوزەرانی خودی ژنەکە و هەروەها منداڵەکانیشی.

تەندروستی ژنان و تەندروستی زاوزێ بەشێکی دانەبڕاوە لە تەندروستی گشتی لە هەر وڵاتێکدا، جا لە سیستەمی تەندروستی گشتی بێت یان تایبەتیدا بێت. وە بەو پێیەی تەندروستی ژنان و منداڵان بەشێکی گەورەی تێچووی خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان پێکدەهێنێت، دەبینین کە ئەو وڵاتانەی سیستەمی تەندروستی گشتی تیایە ئەمە بە قورساییەک دادەنێن (کە خۆیان لە ئەصلدا و لە باشترین حاڵەتدا ئەم سیستەمانە بودجەی پێویستیان نییە بۆ دابینکردنی پێداویستییەکانی تەندروستی

گشتی دانیشتووان)، و هەر لەبەر ئەم هۆکارەش دەوڵەت نایەوێت خەرجی پێویستی بۆ دابین بکات.
لە لایەکی کەوە لە سیستەمی تەندروستییە تایبەتەکان تەندروستی ژن وەک نێچیرێکی چەور دەبینن بۆ تێر کردنی چاوچنۆکی وخولیای شێتانەیان بۆ قازانج. لەبەرەدا تەندروستی ژن دەبێتە فشار لە سەر بودجەی خێزانەکەی، ژنەکەش خۆی لە خەمی داهاتی خێزانەکەیدا دوودڵە دەبێت لە خەرجکردن بۆ تەندروستی خۆی. ڕاپۆرت هەیە باس لەوە دەکات کە ژنان یان منداڵەکانیان لە دامەزراوەکاندا ڕاگیر دەکرێن هەتاکو پارەی نەخۆشخانەکە ئەدەن.

توندوتیژی تەندروستی دامەزراوەیی ڕەنگدانەوەی پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە باوەکانە:

هۆکارەکانی توندوتیژی تەندروستی دامەزراوەیی دەگەڕێتەوە بۆ پێکهاتی پیاوسالارانەی کۆمەڵگا و پەیوەندییە کۆمەڵایەتییە پیاوسالارییە باوەکان، بەتایبەتی لە کۆمەڵگاکانی ئێمەدا لە عێراق و ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا. ژنان بەدەست پەراوێزخستن و توندوتیژی و سووکایەتی پێکردن و زەلیلبوونەوە دەناڵێنن، ئەگەر سکاڵا بکەن، دەوترێت "هیستریای هەیە"، "زۆر ئەڵێت"، "ناسکە"، "هەمیشە بۆڵەبۆڵ دەکات"، یان "ناز ئەکات"…هتد. ئەم بۆچوون و تێڕوانینانە بەرامبەر بە ژن لە ڕووی مێژووییەوە، سەرچاوەی بۆ سەدەکانی ناوەڕاست دەگەڕێتەوە، ئەو کاتەی باوەڕی باو ئەوە بوو کە ژن بەهۆی منداڵدانەوە ناهاوسەنگە. وئەمانە هەشتا بوونیان هەیە و ڕەنگ و ڕیشەیان لە بیرکردنەوە و مێشکی مرۆڤەکانی کۆمەڵگاکانی ئێمەدا چەسپیوە، و ئامانج لەی بەکەم زانین و بچوک سەیرکردنی ئازار و ئەشکەنجەکانی ژنانە. هەندێ جار گوێبیستی دەستەواژە و کۆمێنتێکی لەم شێوەیە دەبین، وەک ئەوەی ئاسایی و قبوڵکراو بێت و زۆرجاریش تەنانەت لە چوارچێوەی نوکتە و گاڵتەجاڕی دێن. سەیریش نییە ئەو کەسەی ئەو کۆمێنتانە دەڵێت، ستایش و ڕەزامەندی گوێگران وەربگرێت، وەک ئەوەی ڕێک قسەی دڵی ئەوانی کردبێت بەرامبەر بەو ژنەی کە باسی لێوە دەکرێت.
کارمەندانی تەندروستی و خزمەتگوزارییە تەندروستییەکان ئەندامی کۆمەڵگاکەن و هەڵگری بیرۆکە و بۆچوونە باوەکانی ناو کۆمەڵگان. سروشتییە کە ئەوان هەمان بیرۆکە و تێڕوانینەکان بگوازنەوە بۆ شوێنی کارەکانیان. ئەوەی لە چوارچێوەی دیواری ئەو دامەزراوانەدا (کە بۆ چاودێریکردنیان لە کاتی پێویستیدا دروستکراون)، بەرامبەر ژنان ڕوودەدات، درێژکراوە و ڕەنگدانەوەی توندوتیژی و هەڵاواردنی

دژی ژنانە لە کۆمەڵگادا بە گشتی دەگوزەرێت. بە کەم سەیرکردنی ئازارەکانی ژنان و پشتگوێخستنی کێشە تەندروستییەکانیان و ئازارەکانیان لە کاتی دووگیانی و منداڵبوون و بە جددی وەرنەگرتنیان لە دامەزراوە تەندروستییەکانی سەرتاسەری جیهاندا باوە. ئەمە هەمان بەو چوونە کە سکاڵای قوربانیانی توندوتیژی خێزانی لە بنکەکانی پۆلیسدا وەک بابەتی خێزانی ”بێ بایەخ“ دادەنرێت و پشتگوێ دەخرێت بەوەی کە شایەنی کات و وزە تیا سەرف کردنی دەزگاکانی نییە.
ئامار و زانیاری تۆمارکراو زۆر کەم هەیە لەسەر توندوتیژی تەندروستی دژ بە ژنان بە تایبەتی لە وڵاتانی ڕۆژهەڵاتی ناوەڕاستدا و هۆشیاری لەم بارەیەوە لاوازە چ لەسەر ئاستی کۆمەڵگا یان دامەزراوەکان، بۆیە کاتی ئەوە هاتووە ڕۆشنایی بخرێتە سەر ئەم لایەنە گرنگ و شاراوەیەی توندوتیژی دژی ژنان.

شێرین عەبدوڵڵا
10.8.2023

کتێب\ فەلسەفە.. پێش فەلسەفە تا مردنی نیتچە.. فوئاد سدیق

[بۆ خوێندنەوەی ئەم کتێبە کلیکی ئێرە بکەن..]

[FuadSdiq_FalsafaDownload]

سوودەکانی وێنەکێشان بۆ

منداڵان.. محەمەد بەرزی

بە گشتی لە ڕۆژگاری ئەمڕۆماندا منداڵان زیاتر حەزیان لە سەیرکردنی تەلەفزیۆن و ڤیدیۆ و یاریە ئەلکترۆنییەکانە ، کە سوودیان زۆر کەمترە لە وێنەکیشان ، چونکە وێنەکیشان دیاردەیەکی هیوا بەخشە ، مێشکی منداڵان چالاک دەکات ، شێوازێکە بۆ دەربڕینی تێگەیشتنی خۆیان دەربارەی جیهان و هەموو ئەو شتانەی گرنگن لایان . یان کردارێکە ، کە هەموو منداڵێک لە تەمەنی دە مانگییەوە تا تەمەنی گەورەیی ، بە شێوەیەکی سروشتی بەشداری تێدا دەکەن ، بە تایبەتی لەو کاتەوەی بە یەکەمجار پێنووس دەگرن بە دەستیانەوە و لەسەر پارچە کاغەز و ڕووبەرێکی بەردەمیان هێڵێک ، یان چەند هێڵێکی خواروخێچی ڕەنگاوڕەنگ دەکێشن و بە ڕەنگەکانیش سەرسام دەبن . سەرئەنجامیش بە شێوەیەکی خۆرسکی بەشداری لە وێنەکێشاندا دەکەن و لەگەڵ بەسەرچوونی کاتدا پەرە بەو هێڵانە دەدەن . پاشان وردە وردە وێنەکانیان باشتر و جوانتر دەبێ و سەرەتایەکیش دەبێ بۆ فێربوونی نووسین . بە گشتیش سوودەکانی وێنەکێشان بریتیین لەم خاڵانەی لای خوارەوە :

١- وێنەکێشان ماسولکەکانی دەست و پەنجەکانی منداڵان بەهێز دەکەن ، وەرزشێکە بۆ ماسولکە گەورەکانی شان و قۆڵیان ، لە ئەنجامیشدا مەشقی جوڵاندنی دەست و پەنجەکانییان ، یارمەتیدەرێکی زۆر چاکن بۆ فێربوون و ئاسانکردنی نووسین . هەر بۆیە پیویستە بە گوێرەی توانا ، ئامراز و
کەرستەی جۆراوجۆریان بۆ دابینبکرێت ، تا هێزی پەنجە و گرتنی پێنووس و جووڵەی دەستیان باشتر بێت و بتوانن فێری نووسین بن .
٢ – لە سەرەتای منداڵیدا بە خێرایی پەیوەندی لە نێوان دەمارەکانی مێشکی منداڵدا دروست دەبێ . کاتێک وێنە دەکێشن زۆرێک لە هەستەکانییان بەکاردەهێنن ، بەمەش مێشک دەکەوێتە بیرکردنەوە ، وەک ناسینەوەی ڕەنگ و نەخش و هێڵکاری … و هتد . بەگشتیش وێنەکێشان و ڕەنگکردن ، نیشانەی گەشەکردنی ئاستی بیرکردنەوەی منداڵانە و مێشکیان ڕادەهێنن باشتر و وردتر بیربکەنەوە و پەرە بە بەهرە و داهێنانەکانیان بدەن .
٣ – وێنەکێشان وا لە منداڵ دەکات چاوەکانی بە ئاڕاستەی جوڵاندنی دەستەکانی بەکاربهێنێ . هەماهەنگی چاو و دەستیش خۆی لە خۆیدا وەرزشێکە و سودی بۆ نووسین و خوێندنەوە و کاری ڕۆژانە هەیە ، وەک گرتنی : پێنووس ، کەوچک ، چەقۆ ، چەتاڵ ، فڵچەی دان و

بەکارهێنانی ئامێرەکانی مۆسیقا و پۆشینی جلوبەرگ و داخستن و کردنەوەی قەپچە و بەستن و کردنەوەی قەیتانی پێڵاوەکانیان .

٤ – لە ڕێگای وێنەکێشانەوە هەلی پەیوەندی لە نێوان وشە و ئەو وێنانەدا دروستدەبێت ، کە دەیکێشن و ناویان لێ دەنێن . زۆرجار لەگەڵ گەورەکان و هاوتەمەنەکانیاندا باسی ئەو وێنانە دەکەن ، کە دەیانەوێت ئەنجامی بدەن . لەکاتی وێنەکێشانیشدا بیر لەو وشانە دەکەنەوە ، کە لە مێشکیاندایە . دوای تەواو بوونیەش باسی وێنەکان دەکەن . گفتوگۆش دەربارەی وێنەکانیان پەرە بە تواناکانی زمانیان دەدات ، کارێکیش دەکات بە شێوەی زارەکی بیرۆکەکانیان دەرببڕن . بێگومان وا باشترە داوا لە منداڵان بکرێت سەیری وێنەکانیان بکەن و هەر خۆشیان ناویان لێ بنێن .

٥ – هونەری وێنەکێشان ئاسۆی خەیاڵی منداڵان فراوان دەکات . مێشکی بچووکیان دەست دەکەن بە تێگەیشتن لە جۆرە جیاوازەکانی ڕەنگەکان ، بە تایبەتی کاتێک ڕەنگەکان تێکەڵ دەکرێن . لەوەش دەگەن کاتێک دەست لە پێنووس دادەگرن ، هێڵەکان تۆختر دەبن ، کاتێکیش دەست سووک دەکەن کاڵ دەبنەوە .

٦ – لە تەمەنێکی بچووکدا چێژ لە وێنەکیشان و ڕەنگکردن وەردەگرن ، ئەمەش کارێک دەکات منداڵ بیربکاتەوە و باشتر وردبێتەوە و زووتریش فێری نووسین و خوێندنەوە بێ و پێویستی بە کاتی زۆر و بێزارکەری بە ئەو دوو بوارە نەبێ . لە ڕاستیدا توێژینەوەکانیش زۆر بە جوانی ئەو ڕاستییەیان سەلماندووە ، ئەو خوێندکارانەی خەریکی وێنەکیشان و هونەرن ، لە چاو ئەو منداڵانەدا ، کە بەلای وێنەکێشاندا ناچن ، لە بابەتەکانی : بیرکاری و زانست و دۆزینەوەی چارەسەری کێشەدا ، ئاستێکی زۆر بەرز و باشتریان هەیە .

٧ – منداڵان لە کاتی وێنەکێشاندا ئاشنای شێوە جیاوازەکان دەبن . دروستکردنی ئەو شێوانەی ، کە چەمکی بیرکاری لە خۆ دەگرن ، کارێک دەکەن تا ڕادەیەک لە ئەندازیە تێ بگەن . ئەمەش یارمەتی منداڵان دەدات بە ڕێکخستنی زانیارییە بینراوەکان و گرنگی دان بە وردەکارییەکان . هەر بۆیە وا باشترە باسی ئەویان بۆ بکرێت ، کە خۆر لە تۆپی باسکە دەچێت ، یان هەندێک شەو مانگی ئاسمان لە بازنەیەکی تەواو دەچێت و هەندێک جاریش لە نیوبازنەیەکی چەماوە دەچێت . پاشان یارمەتییان بدرێن شێوەکانی دەوروبەریان بناسنەوە و لەسەر کاغەزیش وێنەیان بکێشن .

٨ – وێنەکیشان و ڕەنگکردن کاریگەریان لەسەر هێورکردنەوە و پاراستنی تەندروستی دەروونی منداڵاندا هەیە ، هەر بۆیە پێویستە یارمەتییان بدرێن و بە شارەزایی ڕێنموونی بکرێن ، تا وێنەکێشان ببێت بە بەشێک لە خولیاکانییان و لە کاتی پەستی و بێزاریدا

خەمەكانییان لە بیربكەن .
٩ – منداڵی بچوك لە هەندێك شت تێناگات ، وەك دووری ، بەراوردكردنی قەبارە و جیاوازی نێوان پێكهاتەكان . بێگومان وێنە كێشان دەرفەتێكی تەواو بۆ مندا□ د□□خسێنێت ئەو چەمكانە فێربێ . هەر بۆیە وا چاكە هانی منداڵ بدرێت ئەو جۆرە وێنانە بكێشێت ، كە جیاوایان لە نێواندا هەیە . وەك : وێنەی گەورە و بچوك ، ڕاست و خوار ، زبر و ساف و دوور و نزیك و… هتد.
١٠ – منداڵ ئەو توانا یەی نییە بە وشە هەستەكانی خۆی دەرب□□ت . بێگومان وێنەكیشان ڕێگا دەدات بە منداڵ هەست و بیركردنەوەكانی دەرب□□ت . جگە لە دەربڕینی هەستەكانی ، دەتوانێ خەیاڵەكانیشی بخاتە بەرچاوی هاوڕیێ و ئەندامانی خێزانەكەشی . ڕۆڵێكی سەرەكیشی هەیە بۆ پەرەپێدانی كەسایەتییەكەی و بە ئاسانیش پەیوەندی لەگەڵ دایك و باوك و هاو□□م□ن و دراوسێكانی دا بۆ دروست دەكات .
١١ – وێنەكێشان یارمەتی منداڵان دەدات تواناكانی جوڵەی ورد (دقیق) ی دەست و چاوەكانیان باشتر بێ . دیارە جوڵەی وردیش بریتییە لە بەكارهێنانی جوڵەی مەچەك و دەست و پەنجەكان بۆ : پۆشینی جلوبەرگ ، خواردن ، پاككردنی سەوزە و میوە ، بەكارهێنانی مەقەست ، □□ككستنی كەلوپەلەكان ، ژەنینی ئامێرەكانی مۆسیقا و وەرزشكردن و .. هتد. بێگومان وێنەكیشان هۆكارێكە بۆ پەرەپێدانی ئەو جوڵەیە .
١٢ – دروستكردنی پێشانگایەكی تایبەت لە ناو ماڵدا ، وەك دانانی وێنەكانی منداڵان لەسەر دیوار ، یان لە شوێنێكی دیاریكراوی ماڵدا ، ورە و خولیا و ئارەزووی منداڵ بەرزدەكەنەوە و زیاتر باوەڕیان بە خۆیان دەبێ ، پاڵنەرێكیش دەبی بۆ بەردەوامی و دروستكردنی وێنەی نوێ ، لە هەمان كاتدا دیكۆرێكی جوانی دڵڕفێنیش بۆ ماڵەكە زیاد دەكات . پاشان ئەگەر منداڵەكەت توانا كێبڕكێی هەبوو ، وا باشترە لە پیشانگاكاندا هاوبەشی بكات ، تا وزە و حەز و ئارەزووی زیاتر بێ و بە شەوقەوە بەردەوام بێ .
لە دوجاردا و بۆ ئەوەی هانی منداڵەكەت بدەی لە وێنەكێشاندا بەردەوام و سەركەوتوو بێ ئەوا :
١ – هەموو پێویستییەكانی وێنەكێشانی بۆ دابین بكە .
٢– وێنەی لەگەڵدا بكێشە ، تا بزانێ تۆش حەز و ئارەزووی وێنەكێشانتان هەیە.
٣ – گرنگی تەواو بدە بە وێنەكانی ، پرسیار و قسە لەسەر شێوە و ڕەنگ و هیڵ و بیرۆكەی وێنەكانی بكە .
٤ – پرسیاری ئەوەی لێ بكە بەنیازە لە داهاتوودا چ وێنەیەك دەكێشێت ، تا هاندەرێك بێت بۆ بەردەوامی و وێنەی زیاتر .

٥ – نابێ بەهێج جۆرێک وێنەیەکی دیاریکراوی بەسەردا بسەپێنیت ، پێویستە خۆی لە وێنەکیشاندا بە تەواوی ئازادبێ .
٦ – وەک سایە لە دەوری بە ، هانی بدە و وێنەکانی بە هەند وەربگرە ، هەمیشە دەرگای دڵ و مێشکی خۆتی بۆ بخەرە سەر پشت ، تا ئەستێرەی بەختی بەرەو دواڕۆژێکی گەش و ڕووناک بکشێت .

تێبینی : ئەم بابەتە لە چەند سایتێکی ئینگلیزییەوە وەرگیراوە .
وێنەکەش منداا□□ جوانەکانی (باخچەی دڵسۆزی) ی سلێمانییە .

ئامۆژگاری.. پشکۆ ناکام

...... دوا بە دوای کۆتایی هاتنی کارەکەی " بۆل برێمەر"ی حاکمی مەدەنی عێڕاق ، نامەیەکی پڕ لە ئامۆگاری ناردوە بۆ " جۆن نیگرۆ بونتی"ی یەکەم سەفیری ئەمریکا لە عێڕاق دوای لابرنی "صدام حسین" لە دەستەڵات و لە ڕۆژنامەی"واشنتن پۆست"ی ڕۆژی 25/12/2004بڵاوبۆتەوە و بۆی نووسیوە چۆن مامەڵە لەگەڵ حکومەتی عێڕاقی"ئەنجومەنی کاتی حوکم"کە موخابەراتی ئەمریکی داینابوو بکا کە تیایا هاتوە :

1) هەرگیز بڕوا بەوانە نەکەی کە پەنامان یان و تێرمان کردن ، نیوەیان درۆزن و نیوەکەی تر دز..

2) ساختەچییەکن کە قەت بەرەو ڕوو نازانی چییان لە پشت سەرەوەیە ..،

3) وەک خەڵکی باش و ساکار و بە ویقار خۆیان نیشان ئەیەن ، خاوەن باوەڕ و بە ئیمان ، بەڵام لە ڕاستیا ڕێک پێچەوانەی ئەوەن ، لە زۆر حاڵەتا بڵح و بێ حورمەت و مەرام پیسن..

4) ئاگادار بە بەقسەی نەرم و نیان هەڵنەخەڵەتێ ی ،کاتێ کە خۆیان بە دڵسۆز و بەئەمک ئەخەنە ڕوو بۆت دەر ئەکەوێ چ بەرازێکی دڕن، لە ئێسقان خواردنی دایک و باوکیشیان سڵ ناکەنەوە جا نەخوازەڵا ووڵاتەکەیان ، بیرت بێ کە هەموو ئەوانەی هوتافیان ئەکێشا یان لەسەر جادە و بانەکانی دونیا بە هەموو نەتەوە و مەزهەبەکانیانەوە کۆمان ئەکردنەوە ، بەکرێ گیراوێکن تەنها خۆیان خۆش ئەوێ..

5) لە ساختەچێتیا وەستان و وەک” گورگ” فێڵبازن ، چونکە ئەمەش خۆمان فەرمان کردوون کە موهەڕیجی هەزار ڕوو بن ..

6) نایانەوێ عێراق بەجێ بهێڵین و حەز ئەکەن لە هەموو کۆڵان و گەڕەکەکا بین و بنکەی سەربازیمان لە هەموو شارەکا هەبێ و ئامادەن ئەو باغ و کۆشکانەی دەستیان بەسەرا گرتوە بیکەن بە سەربازگەی هەمیشەیی بۆ هێزەکانمان چونکە ئەوە گەرەنتی پرۆسەی بەردەوام بوونیابە بە مانەوەیان لەسەر حوکم و ڕێگەیەکی لەبەردەستە بە مانەوەیان لە ژیانا ، بۆیە ئەبینین چەن ترس ئەیانگرێ و ڕۆح چوون بە دەم و چاویانا دەرئەکەوێ چونکە مەتەکەی پاشە کشەی ئەمە شەو و ڕۆژ بە دوایانەوەیە و پێ داگریی لە مانەوەی هێزەکانمان و بوە بە دیارترین بابەتی ووت و وێژەکانی سیاسەتی دەرەوەی” کۆماری ناوچەی سەوز”..!!

7) مامەستای قسەی بەتاڵ و چەنەبازین بە شێوەیەک کە بەرامبەرەکەیان سەرسام ئەبێ پێیان ، بەڵام لە هەموو حاڵەتەکا گێل و ڕێزا قورسن هیچ کامیان ناتوانێ تەنانەت لە نەو هاوڕێ و برادەرە نزیکەکانی جێ ی خۆی بکاتەوە..

8) بێ فیکر و لە ڕووی سیاسییەوە فاشیلن ، یەکەکیان نابینی کە دیدێکی قبوڵکراوی بۆ چارسەری کێشەیەک هەبێ ، یان ڕایەک دەرنابڕێ تا میزاجی شەخسی خۆی تێکەڵ نەکا کە ئەبێتە دەربڕینێکی سەقەتی خۆ پەرستی و حیزبیی بە گوێ یانە هیچ ئیعتیبارێکی نیشتمانی و بابەتی..

9) زۆر باش ئەزانن کە میللەت پەراوێز خراوە و هیچ پێزانین و ئیعتیبارێکیان لای خەڵک نیە چونکە هەر لە سەرەتای دەست گرتنیان بەسەر دەستەڵاتا “ئەنجومەنی کاتی حوکم” سەلمانیان کە چیتر نین جگە لە کاڵایەکی بەکار هێنان و ئاست نزمەکی بازاڕی شەڕ و ململانیە شەخسیە هەرزانەکان..

10) ئەوان پێیان وایە ساختەچێتی کردن لە خەڵک زیرەکییە و وەعد و وەعدکاری زانایییە و بردنی پارە و قووتی خەڵک دەستکەوتی جەنگە ، بۆیە ئەیانبینی کە چەن سامانی ووڵات بەحلاش و بەلاش ئەڕوا و ئەبینی کە گەورە و بچووکیان ساختەچی و دوو ڕوون ، عەمامە بەسەر و کاکی عیلمانیان وەک یەکن، شەهیەتیان ئەچێتە سەر هەموو شتێ: داهاتی گشتی و قوڕاویش..بە هەموو بێ ڕەوشتییەکەوە پەلاماری هەموو کەسێک ئەدەن..

بەڵام سەرەڕای هەموو ترس و ئاگادار بوونێک ووریا بە کەسیان تەڕە نەکەی چونکە ئەوان لە ڕووی فیکر و ڕەفتارەوە نزیک ترین کەسانی پڕۆژەکەمانن ، لەم قۆناغەی ئێستایا ئەوان گەرەنتییەکی مسۆگەرن بۆ

جێ بەجێ کردنی کارەکانمان ، هەشتا بەپێی ستراتیجی وولایەتە یەکگرتوەکان پێویستمان بە خزمەتەکانیان هەیە ، چۆن ساڵێکی تریش ئەخایەنێ بۆ کۆتایی هێنان بە دەستەڵاتەکانی هەیانە ،چونکە ” کاڵایەکی بەکارهێنانی کاتیی”مؤقت”ن” …هەشتا کاتی گوێ پێ نەیان یاخود فڕێ یانیان نەهاتوە…..

“”””””””””””””””””””””””

(لە دەقێکی ڕۆژنامە نووس “علاء الخطیب” – لندن- وەرگیراوە..)